

# MOST

*Bilten Udruženja useljenika iz bivše Jugoslavije u Izraelu*

GODINA 65

BROJ 2 – VANREDNO IZDANJE

24. APRIL 2017.

**MIRI DERMAN**, Predsednica HOJ  
POZDRAVNI GOVOR

Preživeli Holokausta, sledeće generacije, dragi gosti, želim da poimenice pozdravim ambasadore država bivše Jugoslavije, koji nas počastvuju svojim prisustvom: ambasador Bosne i Hercegovine g-dja Rajaković Jelena, ambasador Makedonije g. Avirović Pajo, ambasador Slovenije g-dja Barbara Sušnik, ambasador Srbije g. Milutin Stanojević, otpravnik polova u ambasadi Hrvatske g-dja Tina Krce, g. Avi Rozental iz centra organizacija, g-dja Bat Ševa Porat iz Claims Conference, g. Dan Orian, ambasador Izraela u zemljama Balkana, g. Haim Koen iz Španske federacije. Posebno hvala Keren Kajemetu i Yad VaShemu za veliku pomoć u organizaciji Ceremonije.

Svima koji su pomogli u prevodu sa Hebrejskog na Srpskohrvatski: Ana Šomlo, Miriam Aviezer i Ivanka Sami. Hani Adoni za prevod na Hebrejski. Raheli Vardi na pesmi i Siri Šapir na instrumentalnoj pratnji. Rini BenNatan na čitanju pesme "Scenario" od Lee Nebenzahl, kao i na pomoći u idejama za Ceremoniju.

Posebno hvala Milanu Fogelu i Aleksu Ekštajnu na pripremi i uređenju biltena, i Danielu Fogelu na pripremi Ceremonije, i svima koji su pružili pomoć u aktivnostima i organizaciji.

Ove godine centralna tema Yad VaShema je " Sačuvati identitet - priča pojedinca iz Holokausta" .

Svaka žrtva ima ime, svaka žrtva ima lice, životnu priču i nasleđe. Da bi se podsetilo i sećalo i sačuvao identiteta naših dragih, zamoljeni ste ove godine da ispišete imena žrtava, članova porodice i da stavite njihove slike na lica bez oznaka.

U ovim trenucima oni nisu samo u našim srcima i osećanjima. Njihov duh je sa nama na ovoj Ceremoniji i mi im dajemo sećanje i lik.

Drugi svetski rat je uzeo visoku cenu. Od šest miliona Jevreja koji su ubijeni, 60,000 su bili Jevreji Jugoslavije, od 80,000 koji su u njoj živeli pre rata. Porodice su izbrisane, zajednice nestale, sinagoge porušene, samo su grobovi ostali kao nemi svedoci da su nekad u tim gradovima i selima živeli i Jevreji. Ko je uspeo da preživi, vratio se iz rata sa ožiljcima na telu i u duši.

Ovaj put želimo da prikazemo one koje je rat odvojio od svojih kada su bili bebe ili mala deca. Rat ih je odneo iz njihovih porodica i okoline, nisu imali zaštitu porodice, ni znali šta je ljubav oca i majke, nisu znali kome pripadaju niti su znali da su Jevreji. Izloženi su borbi za opstanak mladi. Ni trauma otkrivanja identiteta nije bila laka. Ima ih koji su odvedeni iz toplih porodica, a bilo je i onih kojima je to bila još jedna stanica u životu. Ali svi su prošli bolni put otkrivanja identiteta roditelja i porodice. Ove

godine je ceremonija usmerena na priče ove dece. Čućemo potresne priče Stele Levi i Dine Hen. Zahvaljujem im što su pristale da nam iznesu svoje istorije.

Zbog našeg iskustva sa ceremonija proteklih godina i nakon molbi učesnika smanjili smo broj izlaganja preživelih. U specijalnom izdanju biltena koji smo priredili za Ceremoniju, nalaze se dodatna svedočenja preživelih koji su bili deca za vreme Holokausta, da bi sledeće generacije željne informacija o Holokaustu Jevreja Jugoslavije mogle da čitaju njihove priče sa izvora.

Mi danas živimo u slobodnoj zemlji, samostalnoj, razvijenoj i sposobnoj da se odbrani. I deca, zajedno sa ostalim preživelim Holokausta, koja su došla u Izrael, doprinela su osnivanju, izgradnji i sigurnosti države Izrael.

## **RAJA LUPATA**, predavač i instruktor u Yad VaShemu

Jevreji Jugoslavije "Sačuvati svoj identitet"

Zovem se Raja Lupata, moje predavanje je podeljeno u tri dela.

Prvi deo - kratki pregled o Jugoslaviji sa naglaskom na Jevreje Jugoslavije u II svetskom ratu

Drugi deo - centralna tema za memorijal Dana Holokausta 24. April 2017. תשע"ז - "Sačuvati svoj identitet"

Treći deo. Lična priča, poslednje pismo Regine Kandet

Prvi deo. - Jugoslavija je nastala posle prvog svetskog rata od država Srbije ( čiji su stanovnici, pravoslavni Srbi bili skoro pola stanovništva Jugoslavije), Hrvatske ( čiji stanovnici, katolici su takodje bili skoro polovina stanovništva Jugoslavije), Slovenije, Bosne, Makedonije i Crne Gore.

Pred drugi svetski rat u Jugoslaviji je bilo 82,000 Jevreja - od oko 15 miliona Jugoslovena - oko pola procenta ukupnog stanovništva. Najveće Jevrejske zajednice su bile u Beogradu (11000), Zagrebu (11000), i Sarajevu (10000). Ovi Jevreju su čuvali svoj identitet i delom su bili Zionisti.

U aprilu 1941. nacistička Nemačka je napala i okupirala Jugoslaviju. U podeli ratnog plena delovi Jugoslavije su pripali Mađarskoj, Bugarskoj i Italiji. Severnoistočna Slovenija je data Nemačkoj. Crna Gora i deo pokrajine Kosovo dodate su Italiji. Deo Makedonije je dat Albaniji, koja je bila pod okupacijom Italije. Veći deo Makedonije i grad Pirot dati su Bugarskoj. Madjarska je dobila deo istočne Bačke na severu Srbije i Baranje. Hrvatska je postala nezavisna država pod vlašću ustaškog pokreta i vođstvom Ante Pavelića. Velikim delom Srbije vladala je Nemačka.

Drugi deo.- Centralna tema za Dan Holokausta תשע"ז " Sacuvati svoj identitet" koju je Yad Vashem odabrao je izabrana u okviru stalne, dugogodišnje aktivnosti za dizajniranje očuvanja sećanja. Svake godine pred Dan Holokausta preplavljeni smo objavama "pamtiti i ne zaboraviti nikad" i pitanje koje se postavlja je kako da utičemo da sledeće generacije pamte događaje koji nisu doživeli, koje nisu deo njihovih života i doživljaja.

Pitanje sećanja i želja da se nikada ne zaboravi se postavljalo i žrtvama. Na primer, kako se osećao Jevrejin koji je dug period proveo skrivajući se i pisao dnevnik i u njemu: "Ljudi posle rata! Znam da nećete staviti cveće na moj grob .....(.....) i nećete znati gde sam sahranjen, kao što ni ja ne znam gde su sahranjeni moja majka, i sestra, i brat i moji poznanici, čiji je pepeo rasut poljima i vrtovima. (....). Ne bojim se da ovo pišem, bojim se da se, ne daj boze, zaboravi. Da će za deset godina, a možda i manje, neće biti ni jedna uspomena i sećanje i neće biti spomena na užasne žrtve"

Pitanjem na koji način prikazati uspomene, na način koji će dovesti da se "pamti i ne zaboravi", bavi se Yad Vashem godinama. U tom duhu je osnovan Muzej istorije Holokausta i ove godine je doneta odluka da tema bude "Sacuvati svoj identitet". Ideja na kojoj se bazira tema je da se priče iz tog perioda izlože tako da slušaocu izazovu identifikaciju, saosećanje i apsorbovanje. To će dovesti kod slušaoca da zauvek zapamti te ljude i njihove, lične priče, i celu temu Holokausta.

Treći deo - Primer za takvu tehniku stvaranja sećanja pomoću lične priče - priča Regine Kandet iz Beograda, koja je u novembru 1941, zajedno sa 10,000 žena i dece iz beogradskog okruga i snahom Evom i šestogodišnjim unukom Aleksandrom (Saša) odvedena u logor Sajmište gde su ubijeni. Njen muž Maksimilijan Kandet, koji je bio novinar i diplomata i najstariji sin Rudolf, Aleksandrov otac, su već u aprilu 1941. zatvoreni u logor koji je bio u delu kojim su vladali Italijani. Oni su preživeli rat i došli u Izrael brodom "Stefan Batori", i naselili se u kibuc Ein Gev. Srednji sin Fredi je došao u Izrael 1935. i živeo u kibucu. Najmlađi Reginin sin, Ruben Dafni (u pismu "Milce") dosao je u Izrael za bratom 1936. Bio je jedan od Izraelskih padobranaca u Britanskoj armiji, koji su 1944. spuštani u Jugoslaviju u pomoć Jevrejima. Bio je zamenik rukovodioca Uprave Yad Vashema.

Kada je Regina odvođena iz kuće u logor, napisala je potresno pismo mužu Maksimilijanu, ostavila ga kod susedke hrišćanke i ova ga je posle rata predala porodici.

U pismu je Regina pisala / kopija originala

Beograd 11/1941.

Mili dragi Maks!

Danas ili sutra odlazim u logor, da Bog da sretno još to preživim. ~~mnogo mnogo~~ sam tužila, to sam zato činila jer njezin u dobrog doba i moja velika ljubav na Tebe Miliček me je došla. Već 4 meseca nečujem ništa o Evom. Jona i Stajša unaku sve, skrbila sam malo, da ako nam dolbi Bog da se tu sreću da se opet vidimo da nam nije sve propalo. Stajša bila je sretna. Sve je po mogućnosti spremljeno. Saša i Eva idu sa mnom ali nemam kako drugo čemo biti najzadno. Ja sam Ti bila Jona 10,000 Deselkičada. Sve shvata valjda ni ih dolio. Miliček volio sam jako svoju mami i svoje mile dečke, ali tako kao Tebe nikoga na svetu. Hato ljudi i Ti jak i stajša je danju bit će i tomu biti kraj. Stajša unaku je i to. To je zato napisano u slučaju da ne preživim. Ali ja imam čuvaloo da čemo se još vidjeti Tebe Rudi i Fredi i Milceka mnogo ljudi i ljudi

Jaja Regina.

Dragi Rudi! Ako mi se više nebi videli što Bog sačuvaj ljudi svi tri u Tatu i parite na njega. Ako me malo volite nikad više sa Evom u brak stupit jer će biti nešto nesretno. Ona možda nije mama ali je strašno mario, da nije bilo radi Saše nebi ju niti i nje došla. Skrbila sam se nju i za dete. Iskustila me je jako. Poni na Jaja i Tatino zdravlje. Opi i ljudi te Moma.

Predavanje će biti praćeno slikama, koje će biti prikazane i medju njima i snimak originalnog Regininog pisma.

## **DETE, TATA I MAMA**

*Ilaj Botner – reči i melodija / Postoje  
dva dodatna izvođenja ove pesme  
Prevod Ana Šomlo*

Uvek kada sunce zalazi  
A avion nebom prolazi  
Ti si tamo u svemu tome, čuvaš od  
gore  
Da ovde ništa ne fali.

I dok prva kiša stiže  
A maglovita se noć otuđi  
Ti si tamo u svemu tome, brineš od  
gore  
Da nam ne bude hladno.

A među nama je more  
Nebo a možda i svet  
Ni oni nas neće razdvojiti, moje dete  
maleno  
Može se pokušati i smejati, voleti i  
napred hodati  
Da bismo se na kraju sreli i ponovo bili  
Dete, tata i mama.

## **ESTER LEVI**

Priča o mom životu

Ovi dani koji obeležavaju Yom HaShoa nisu laki za mene, to su dani koji me podsećaju na godine mog detinjstva u senci rata i Holokausta.

Danas cu vam ispričati priču mog života, jedinstvenu i uzbudljivu priču, kakvu obično vidamo samo u filmovima.

Zovem se Ester Levi, imam 75 godina. Rođena sam u pokrajini Kosovo, u Jugoslaviji, 1940.godine za vreme Drugog svetskog rata. Jedina kćer Blagoja i Jafe. U to vreme su Nemci za Jevreje Jugoslavije doneli mnoge zakone i zabrane.

Moji mladi i hrabri roditelji su odlucili da se ne predaju i pridružili se partizanima. Ja sam bila beba i znali su da ne mogu preživeti te napore, pa su me ostavili kod bake Ester, po kojoj sam i dobila ime. Dok su se moji roditelji borili zajedno sa partizanima, odvedena je moja baka sa porodicom i sa mnom u lokalni logor.

U kući moje bake je radila Romkinja koja je dolazila ujutro i išla svojoj kući uveče. Bila je ba' deo porodice. Zvala se Hajria. Dana kada su nas odveli došla je na posao i otkrila da više nismo tamo, a susedi su joj rekli da smo u logoru.

Hajria je uzela svoje šestoro dece i stigla sa njima u logor. Molila je stražare da je puste, da se oprostí od nas. Stražari su je pustili unutra zajedno sa decom koja su, kako je uobičajeno kod Roma, bili obučeni sa mnogo slojeva. Moja baka, koja je izgleda shvatila da ce se položaj Jevreja pogoršati, zamolila je Romkinju da naže način da me odatle izvuče.

Uvek kad neko ima rođendan  
I u kuću stižu prijatelji  
Ti si tamo u svemu tome, posmatraš  
od gore  
Samo da ovde bude ukusno.

I kad se plač dečji začuje  
To srce probada i gori  
Ti si tamo u svemu tome, čuvaš od  
gore  
Da mi bolno ne bude.

A među nama je more...

Baka je rekla: 'Uzmi ovu devojčicu i podigni je. Ako njeni roditelji prežive daj im je. Ako se ne vrate, tvoja je'.

Iako se jako bojala, Hajria je preuzela opasni i skoro nemogući zadatak. Ja sam bila sva umotana u bele pelene. Hajria je uzela prljavu odeću sa jednog od svoje dece i umotala me u to. Svi smo izašli zajedno, niko nije obratio pažnju na to da Romkinja ima još jednu bebu.

Od tog časa živela sam život Roma. Obučena kao oni, govorila njihov jezik. Moje Romsko ime je Muradia. Kao što se vidi brzo sam se navikla na novi život. Postala sam omiljena devojčica i odnos prema meni je bio topao i pun ljubavi, čega se i danas sećam.

Romkinja me je volela pravom ljubavi i brinula o meni odano.. nisam imala ranijih sećanja i to je bio život koji poznajem. Niko tada nije razmišljao o značaju osećaja, duševnoj ozledi kod male bebe, stare samo nekojiko meseci, koja je ponovo i ponovo odvajana od ljudi koji su brinuli o njoj. Ubeđena sam da je to imalo uticaj na moj život.

Međutim, ja se zaista sećam Hajrije samo po dobroti i ljubavi.

Kada sam malo porasla, Hajria mi je ispričala da imam drugog oca i majku, koji su nestali u ratu, da me ona podiže i da će nastaviti da me podiže kod sebe. Naučila me je imena mojih bioloških roditelja i babe i dede. Zapamtila sam informacije koje mi je dala, što mi je kasnije pomoglo.

Kada sam bila stara pet godina, dogodila se promena. Rat se završio, porodice su okupljale delove i tražili svoje preživjele članove i rođake, koji su možda preživeli. Ja nisam bila deo toga – bila sam sa jedinom porodicom, koju sam poznavala. Niko nije došao da me traži, nisu znali gde sam, izgleda da su mislili da nisam preživela.

Ali jednog dana izbila je prepirka oko zemlje između porodice Roma sa kojima sam živela, i njihovih suseda. Sused je rekao: 'Idem u policiju, poznato mi je da je kod vas jevrejska devojčica'. Otišao je i prijavio i došla je policija i sa njima čovek iz Jointa, koji je poznao moju jevrejsku porodicu. Rom je izišao iz kuće, pitali su ga koliko dece ima. On se bojao da odgovori i rekao je da pitaju njegovu ženu.

Za to vreme mi smo, sva deca izašli u dvorište. Čovek iz Jointa je video da sam ja svetlija od ostalih i odmah pokazao na mene. Došao je policajac, digao me na ramena i krenuo. Romkinja je počela da viče i plače rekla je: 'Njeni roditelji su umrli, ona pripada meni'.

Policajci su obećali Hajriji da će me vratiti ako moji roditelji stvarno nisu živi. Ona mi je spremila ruksak sa opremom – bila su tu tvrdo kuvana jaja da imam šta da jedem i dala mi je imena roditelja i bake i dede.

Plakala sam, nisam htela da ostavim porodicu, ali nisam imala izbora, a niko me nije ni pitao. Odveli su me u dom za siročad u Beograd. Tamo su okupili jevrejsku decu i siročice koje su našli posle rata.

Bila sam mala devojčica, koja je bila obučena i ponašala se kao Romkinja i govorila jedini jezik koji sam poznavala – Romski. Niko u domu za siročad nije mogao da uspostavi sa mnom vezu, da razgovaramo. Sve vreme sam plakala i tražila način da pobegnem.

I tada se neko setio da jedna od negovateljica u domu govori pomalo Romski. Vaspitačica je došla i u početku sam odbila da govorim sa njom. Počela je da me ispituje "kako se zoves devojčice?" I ja sam počela da joj odgovaram "Zovu me Muradia, ali nekad su me zvali Ester" I ona me je opet pitala "Znas li kako se zvala tvoja porodica?" I ja sam odgovorila: "Romkinja mi je rekla da se moj otac zvao Blagoje a majka Jafa. Deda se zvao Moše a baka Ester" Žena je čula šta sam rekla, i iznenada pala i onesvestila se. Ja uplašena, vičem i plačem, niko ne razume šta hoću, jer ne razumeju moj jezik. Kada se žena osvestila počela je uzbuđeno da govori "nasuprot svim verovatnoćama, ova devojčica je moja ćerka, ćerka koju sam

ostavila kod svojih roditelja!" Radost je bila velika, ma da niko nije znao kako dalje da nastavimo. Nisam imala nikakvu uspomenu na majku ni osećajnu vezu. Sa 5-6 godina, trebalo je da prođemo procese prvih dečijih godina. Ali u opstanku svi moramo da se prilagodimo.

Ispostavilo se da je moj otac poginuo u ratu. Od sve porodice ostale smo samo mama, ja i tetka. Susret u domu za siročad je bio pravo čudo.

Posle rata moja majka se ponovo udala, za Kalmana Baruha. Godine 1948. smo svi zajedno došli u Izrael i naselili se na severu.

Život u Izraelu je bio težak, sve je bilo drugačije, a i život sa roditeljima koji su preživeli rat i izgubili toliko toga. Kalman je bio prema meni pravi otac. Na moju žalost umro je posle dve godine

Kao devojka, prešla sam u kibuc, služila u Nahalu, kao celo moje društvo, i provela lepe godine. Udala sam se, dobila troje dece i danas imam devet unuka.

Tokom godina moja priča je bila sakrivena u meni. Ali poslednjih godina izabrala sam da je ispričam, da govorim, da omogućim da se priča objavi. Nedavno je snimljen dokumentarni film o mom životu kod Roma. Važno mi je da kažem da sam se pobrinula da Hajria dobije priznanje Pravednik među narodima. Ona je jedina Romkinja koja je dobila ovo priznanje.

## **ALEKSANDAR ŠABTAJ LEVI**, Haifa

Rođen u nevrijeme, na zlom mjestu.

Rođen sam tri mjeseca prije početka rata u Kraljevini Jugoslaviji, u Prijedoru, u Bosni i Hercegovini, početkom 1941. godine. Sve što znam o mojim ranim godinama ispričali su mi moji najbliži kada sam se u svojim tridesetim odjednom zainteresirao za svoje korijene.

Na oslobođeni Prijedor i područje Krajine, nacisti su 1942. god krenuli u ofenzivu ogromnim snagama. Moja majka je sa mnom u naručju sa svim narodom i partizanima bježala prema planini Kozari. Fašisti su oko Kozare stegli obruč i ubijali sve živo. Bježanje i ubijanje je trajalo 15 dana, a kada je ofenziva prestala, mi smo se našli sa malobrojnim preživjelim, na vrhu planine, na Mrakovici gdje danas stoji veliki spomenik tom stradanju.

Moja majka, Luna Kabiljo je rekla da je Srпкиnja koja je izgubila dokumente. U Dubici je poslednji put vidjela mojeg oca, kojeg su izdali da se zove Jozef Levi. Odveden je u Zemun, ustaški logor, gdje je ubrzo ubijen.

Nas su poslali u hrvatsku Garešnicu, jer u Jasenovcu nije bilo mjesta. Tu je mama bila služavka u jednoj ustaškoj porodici. Oni joj nisu htjeli davati hranu za mene, te su inzistirali da me da nekome na usvajanje. Majka me je zbog toga, uz ogromne teškoće, predala sestri moga oca, Regini Braun Levi, koja je živjela u Zagrebu i spremala se u to vrijeme na bijeg u Madjarsku sa mužem i dvoje djece. Tetka mi je prije nego su pobjegli našla zagrebačku porodicu, Zorka i Vinku Domaćinović, koji su željeli usvojiti dijete. Ostavila me je i pobjegla, a kasnije se uspjela prebaciti u Izrael, gdje smo se opet sreli.

Imao sam 16 mjeseci kada sam usvojen, tek sam počeo govoriti i hodati. Sebe sam zvao Šaco (skraćeno od Šabetaj) pa su me nazvali Sašo-Aleksandar Domaćinović. Kasnije sam zvanično usvojen po zakonu NDH, kao nahoče bez roditelja i kršten u crkvi Sv. Petra i Pavla.

Moja majka je znala gdje sam sam, ali oni nisu znali da li je ona živa te kada se odmah nakon rata pojavila u Zagrebu, to je za njih bio veliki šok. Kako ne bi bio šok i za mene, koji sam imao pet godina, rekli su mi da je u posjetu došla "teta Lela" iz Bosne.

Luna, moja majka je došla u Prijedor na sasvim razoreno ognjište. Nije našla nikoga živog, njezina kuća i kuća njezinog oca u Sanskom Mostu bile su potpuno opljačkane. Našla se sama bez porodice, bez posla i zanimanja, pa po mene nije dolazila sve dok nisam imao 10 godina. Završio sam u Zagrebu osnovnu školu kao Aleksandar Domaćinović i taj sam identitet zadržao do 18. godine.

Često su me pitali kako sam saznao da nisam taj kako se već zovem nego neko drugi. Dugo nisam znao odgovoriti na to pitanje.

Sve sudbinske i velike promjene, koje su utjecale na moj život i moje odrastanje, sam uvijek nekako načuo kroz tihe razgovore ljudi oko mene i teško ih prihvatao, jer ih nisam mogao ni htio razumjeti. Ne samo da sam promijenio porodicu nego i mjesto boravka; preselili su me iz Zagreba u Sarajevo da bih nastavio živjeti sa majkom koja se u međuvremenu preudala. Sve to mi je teško palo: povukao sam se u sebe; do 11. godine svake noći sam mokrio u krevet. U to vrijeme, 1952. god. majka me povela u posjetu svojoj sestri Rifki koja je izbjegla pokolj, jer je pobjegla u Palestinu par godina prije rata. Još jedna njezina sestra je živjela u Izraelu, jer je tokom rata sa porodicom preživjela u Italiji.

Meni ta posjeta Izraelu i nekoj novoj porodici tada uopće nije bila jasna. Tada sam jedino shvatio da nemam oca i često sam noću za njim plakao. Svoju situaciju, sve promjene koje su formirale moj život i moj karakter sam doživio kao lagano podizanje magle, pri čemu sam prolazio kroz mnoge lomove.

Pravi identitet i vezu sa Jevrejstvom sam razumio i prihvatio tek kada sam već imao 18 godina, kada sam promijenio prezime i uzeo ono mojeg pravog oca. Aleksandar Levi.

Zahvalan sam ljudima koji su me usvojili, ne samo zbog toga što su mi spasili i poklonili život, nego što su mi pružili mnogo ljubavi i pravi odgoj u mojim nježnim godinama. Ostao sam sa njima u čvrstoj i trajnoj vezi do kraja njihovih života.

Ovdje sam opisao samo neke činjenice iz svojeg života, nastojeći da ne budem opširan. O osjećajima, sumnjama i strahovima kroz koje sam prolazio i koji me još danas drže bilo bi mi jako teško govoriti, to pokušajte sami zamisliti.

Ljudi vode ratove ne vodeći računa o svojoj djeci, o najmladjima. Ja i danas osjećam snažnu identifikaciju sa dječijim patnjama u brojnim ratovima koji se u svijetu neprestano vode. Osjećam bol od nemoći da tu bilo što promijenim.

Lea Nebencal

## **SCENARIO**

Koji su uslovi otvaranja  
Paketa uvijenog u finu tkaninu  
U korpi na železničkim šinama  
Gde samo ime napisano kitnjastim slovima  
Daje pravo postojanja.

Koji su uslovi otvaranja  
Paketa uvijenog u finu tkaninu  
Oko kog se sakupljaju  
Seljaci što se krste  
Jer u takvo vreme i bebica  
Ime je za strah.

Koji su uslovi nastavka

Gde nema sestre koja se krije u žbunju  
I samo policajac Poljski stoji  
Razmišljajući šta da učini  
Dovodeći je do ulaza u manastir.

Koji su uslovi nastavka  
Jevrejske bebe izvučene iz krvi  
I prekrštene u hrišćanstvo.

Koji su uslovi nastavka  
Malene devojčice sa slike  
Sa belom mašnom na kosi  
Zagrljenom između čoveka i žene  
Kao anđelima sa desne i leve strane.

Možda im je ona dala  
Privremeno bogatstvo pripadnosti  
Dok čuva guske po selima  
I brine se o starima.

I koji su uslovi nastavka  
Devojčice koja ima samo pet godina  
Pronašavši braću svoju  
Da vidi patnju njihovu  
Iz dana u dan, iz godine u godinu  
I još uvek nagađa  
Koji su uslovi misije.

## **Albahari Albert Avraham**

Rođen sam u Sarajevu 26.11.1937. Moji roditelji, majka Erna Elazar Albahari i otac Hari Albahari, pripadaju mnogobrojnim sefardskim porodicama, koje su poreklom iz Španije. Otac je bio krojački pomoćnik i radio je sa svojim bratom Judom kod gospodina Altarca. Majka je bila domaćica. Kao djevojka, pjevala je u horu „LIRA“, u jevrejskom sefardskom kulturnom centru "Benevolencija". Hor je nastupao na "ZIMRIJA " u Palestini 1934, što je bio značajan uspjeh.

Još uvijek nosim u sebi slike iz najranijeg djetinstva iz vremena prije Drugog svejetskog rata. Sjećam se posjeta kod none Beje na "Nad Milne", posjeta noni i dedi Albahari, koji su stanovali u ulici Vuka Karadzica 21.

Sjećam se radnje sa žitom na Bašćaršiji od nekog strica Elazara, koga sam posjećivao sa mamom. Imam sasvim jasna sjećanja. Kako je izgledala kuća u kojoj smo stanovali i dvorište u kom sam se igrao u ulici Kovacevoj br.9. Ipak, najasanije mi je sjećanje na putovanje fijakerom u bolnicu, crna soba očnog doktora kod koga su me vodili, jer me je udario konj pored oka.

Jedna slika iz detinjstva mi je ostala u sjećanju i nisam godinama mogao razumjeti o čemu se tu radi. Sjećam se, rano u jutro, kako mama, tata i ja idemo uz brdo. Hladno je i sve je okovano snijegom, lokve su zaledile. Sjećam se zvuka lomljave leda pod mojim nogama. Kao odrastao čovjek nisam razumio zašto su me vodili tako rano u to hladno jutro i gdje smo to išli. Poslije mnogo godina sam saznao da smo tog hladnog jutra bježali od bombardovanja Sarajeva.

Ubrzo posle toga, sjećam se da je moj tata Hari nestao.



Vrlo dobro se sjećam posjet sa mamom u njemačkoj kancelariji sa zastavom izvan zgrade. Danas razumijem da je to bio pokušaj osloboditi mog oca.

Preko puta kuće mog djede u Vuka Karadžića je stanovao njemački oficir koga smo mama i ja posjetili, sigurno sa istim pokušajem.

U decembru su mene i mamu odveli u zgradu Benovolencije, koja je bila jevrejski kulturni centar. Mi smo se popeli na kamion koji je stajao na Mejtašu kraj templja. To mi je i pričao 1988. godine susjed mojih godina sa kojim sam se igrao u dvorištu moje kuće.

U toj zgradi, sjećam se, bilo je tjesno, atmosfera je bila teška, ljudi zabrinutih lica i na sve strane čuo se plač djece.

Dobili smo neku supu i mali okrugli kruh.

Vani, video sam kroz porozor, blještao je bjeli snjeg, šetao je vojnik u šinjelu, sa puškom i bajonetom.

Moja tetka Angela Elazar je došla u zgradu Benovolencije da posjeti mamu i mene. Kako je ušla, ne znam. Kad je izašla, ja sam bio pored nje. Stražar je pitao koje to, a ona mu je odgovorila: "To je moj unuk, ne sjećaš se da sam s njim usla???"

Interesantno da se ostalih događaja posle toga uopšte ne sjećam.

U dvorištu njene kuće su već stanovali Njemci. Ne znam koliko vremena sam bio kod nje. Danas znam da je Moni Elazar, brat moje mame, poslao kurira da proba da izvuče svoju mamu, moju nonu Beju iz Sarajeva za Split. Kurir je zakasnio, moja nona, moja majka, sestre mog oca i svi ostali su odvedeni u Djakovo.

Taj kurir je mene odveo kod Monija u Split.

Pocetak 1942. Ja sam u Splitu. Prva stvar je bila posjeta frizeru u starom gradu, gdje su mi ošišali moje fine plave lokne, koje je moja mama njegovala.

U to doba u Splitu nisam bio sam. Nada i dr Milan Zon su živili kod kuće Nadinog oca barba dedo. Još su bili tamo Nadina sestra Berta Aškenazi sa svojim sinom Cvijem, koji danas zivi u kibuc Afikim.

Svi su čekali da se Nadina kćerka Paula oslobodi iz zatvora. Nakon toga su Nada, Milan, barbadedo [Albert] i Paula otišli u partizane, a ja sam ostao sam.

Moni me je predao časnim sestrama, rekao im da se zovem Bato, da me čuvaju i obećao da će se vratiti po mene. Bio sam smešten u dječiji dom "Sveti Josip" sa još 51 djetetom.

Petog decembra 1942. godine sve se promijenilo. Njemci su bombardirali Split.

Naš dom je srušen. Ostali smo bez krova nad glavom. Časne sestre Koritas i Cecilija sa 52 djece lutaju gradom i traže mjesto da nas sklone.

Naše časne sestre su našle mjesto i sklonište u klosteru u Lovretskoj ulici broj 9. Tamo su nas primili na kratko vrijeme od 5. 12. do 24. 12. 1942 god.

Mnogo godina nisam zaboravio tih dvadeset dana. Ostala su teška i bolna sjećanja na taj period, dok nisam našao rešenje tek 1988 godine.

Odmah kad smo stigli osjećala se druga atmosfera od one na koju smo navikli. Kažnjavali su nas za svaku najmanju stvar, dobijali smo batine, kazne su bile klečanje na solju ili kukuruzu, da više boli.

Najgore je bilo što nismo smjeli da idemo u toalet kada nam je bilo potrebno, a ne dozvoljeno. Bilo je teško to trpjeti. Čak se dešavalo da za vrijeme molitve neko od djece ne uspije da se suzdrži. Tako smo sjedeli sa stisnutim nogama i rukama da bi mogli da se strpimo, ljuljajući se i čekajući dozvolu. Ja sam dobio batine kada su me uhvatili u sred noći da pijem vodu, koja je bila spremna za jutarnje umivanje.

Nakon tih teških i ne zaboravljenih dana, opština je našla za nas dom u Sokosanskoj ulici broj 2. Od jedanput se vratio mir i briga za nas. Mogli smo ići u toalet kada nam je bila potreba i niko nas nije kažnjavao ni za šta.

Učili smo Italijanski govoriti, pjevati i račun, koga sam se bojao, jer sam dobio batine lenjirom po ruci da bi bolje zapamtio.

Sada kad niko od mojih više nije bio u Splitu, časne sestre su me krstile. Dobio sam novo ime Anton. Bila je neka ceremonija i bili su kumovi, ali ja se više od toga ne sjećam.

Naučio sam da se molim.

Mnogo puta sam se molio da mi se majka vrati, ali niko nije čuo moju molitvu.

Sakrivali smo se od bombardiranja u podrumu lezeći na vrećama krompira iz kojeg se širio zadah truleži. Sjećam se da smo jeli neki kruh sa bijelim lukom i neko jelo sa tikvicama.

Nakon oslobođenja Splita, opština grada nas je preselila u školu kod nekih drugih časnih sestara. Tada smo već bili djaci u školi, učili, šetali po gradu, marširali kao pioniri sa crvenim pionirskom maramama oko vrata, pjevajući neke nove partizanske pjesme. U školi su se spremali za neku priredbu u kojoj su pjevali dalmatinske pjesme, iako nisam učestvovao, ipak sam sve pjesme naučio i zapamtio.

Jednog dana je došao Moni Elazar u partizanskoj uniformi sa pištoljem za opasačem i tražio Batu. Poslali su ga u školu gde sam i bio.

On je tražio Batu, koga je ostavio na čuvanje. Pošto časne sestre nisu znale koje to Batu nisu me dovele, a on je ljutito prijetio s pištoljem u ruci: "Ako ne nadjete mog Batu, ja cu prevrnuti kamen na kamen dok ga ne nađem."

Posle upornog traženja našle su me.

Ne znam koliko vremena sam boravio u Splitu kod Monija i onda me je poslao u Sarajevo da se jevrejska opština brine za mene.

U jesen 1945. godine sam se našao kod časnih sestara na Bjelavama u Sarajevu. Sjećam se te zime kako smo se klizali u školskom dvorištu na dječkim tašnama od kartona, koje su posle dva tri klizanja nestajale.

U tom domu izgleda da su bili samo djeca koja su izgubili roditelje. Nisam baš razumio zašto su me stavili u grupu muslimanske djece da jedemo zajedno, a ja nisam imao pojma ko su muslimanini ko su Jevreji.

Dosta brzo sam doznao da se ipak neko brine za mene, a to je bila jevrejska opština.

U Jevrejskoj opštini sam saznao kako su se zvali moji roditelji i moj datum rođenja.

Naučio sam da silazim u grad cjeli put od vrha Bjelava do Jevrejske opštine, koja se nalazi preko puta Miljacke.

Saznao sam da ima u gradu nekih ljudi koji su meni porodica, ali nisam razumio kako. Tu sam ponovo upoznao Nadu i Milana Zona.

Oni su stanovali u nekoj privatnoj kući nedaleko od Bašćaršije. Iako je bila zima i dubok snjeg nije me sprecavalo da odem kod njih.

Kad sam se vratio iz rata i klostera bio sam mršav, neuhranjem, sa velikim trbuhom i savijenih ramena. Nada se brinula i htela da mi vrati zdravlje. Oprala me polu golog na snijegu, sećam se kako vrištim od hladnoće, a nakon toga me je trljajući brisala ručnikom. Po stanu sam hodao sa stolicom na glavi kako bi mi se ramena ispravila.

Upoznao sam Bertu Baruh i Samija Albaharija i Bertu Katan, koji su mi bili rodjaci.

Volio sam dolaziti kod Samija na Bistrik, iako su stanovali na drugom kraju Sarajeva ispod pruge.

Sami Albahari imao je malu sajdžijsku radnju na Bašćaršiji, volio sam da dolazim kod njega i da gledam kako popravlja satove. Još više sam volio da posjetim njegovu porodicu na Bistriku, Tildu i kćerke Blanku i Kiku.

Nada i Milan su se odselili u stan na obali Miljacke i uzeli mene da živim s njima

Posle klostera i domova, imao sam novi i veoma topli dom.

Sećam se plave zgrade sa plavim pločicama. Imao sam svoj krevet, svoju sobu i nekoga ko se brine za mene.

Sa nama je stanovao i otac Nade Barbadedo, kojeg sam poznavao još iz Splita. Kod Nade je uvijek bilo veselo, prijatelji su često dolazili, razgovarali i šalili se. Nada je volela da iznenadi sa svakojakim glupostima, kao na primer kašičica koja se otopi i nestane u čaju.

Sve se promenilo kada sam saznao da moram da se preselim kod Angele Elezar, koja je postala moj staratelj. Sa mukom i suzama sam napustio Nadu.

Kod Angele sam dobijao kazne i batine kloferom. Postao sam služavka za razne domaće poslove. Njen sin Jozi uživao je dok sam ja patio. Često sam bio kažnjen i zatvoren u podrum gde su se nalazila burad sa kiselim kupusom (koga do današnjeg dana obožavam).

Angela mi je odmah uzela sat koga sam dobio od Samija i dala ga svom sinu. Zabranila me da idem na radio stanicu Sarajevo da pjevam i da menjam knjige u biblioteci.

Često sam išao u Jevrejsku opštinu i žalio se da neću da budem kod Angele. Odlazio sam i kod Nade i molio je da se vratim kod nje. Ništa mi nije pomoglo, jer ja sam kod Angele bio po zakonu koga nije bilo briga kako se ja osjećam. Probao sam i kod ostalih članova porodice u Sarajevu i molio ih da me uzmu kod sebe, ali ni to nije uspjelo.

U ljeto 1948. otišao sam u opštinu i rekao da se ne vraćam kod Angele. Ostao sam u opštini dva, tri dana dok me nisu poslali u dječije ljetovalište u Cavtat na moru. Nakon par nezaboravnih dana došla je neka gospodja i vratila me nazad za Sarajevo. Na putu sam doznao da me Jevrejska opština šalje u dječiji dom u Beograd. Novo mjesto, nova djeca i lijep grad. Sve je bilo divno samo da sam bio daleko od Angele. Upisali su me u školu, kao i svu ostalu djecu iz doma, čak su me pozvali u radio stanicu da čuju kako pjevam.

Jednoga dana pozvali su me kod upraviteljice gospodje Štajner. U kancelariji su bile dvije nepoznate žene, mladja i starija. Pitale su me da li bih htio da me uzmu u porodicu.

Kasnije mnogo puta u životu sam mislio na taj trenutak. Da li je uprava doma probala da se raspita koji su ti ljudi koji dolaze da traže dijecu. Pošto sam već bio spreman da nađem svoje mjesto, svoj dom i nekoga ko će da se brine za mene odgovorio sam da hoću.

Nas troje, Katja i mlađa Saša krenuli smo u ljeto 1948. u Opatiju, na rivijeru, u najbolje hotele i uživali u moru. Ujutru smo išli na plažu na kupanje, a posle podne u kafane.

Na kraju sezone otišli smo u Zemun kod Katjine prijateljice Ruže Vajs, koja nas je fino primila i gostila. Katjin muž Muci došao je iz Bugarske i pridružio nam se u Zemun. U decembru 1948. Otisli smo vozom na Jadransko more u luku Bakar, na put za Palestinu. U Bakru nas je čekao brod Kefalos. U donjem delu broda smo našli ležajeve, koji su bili niski tako da smo morali puzati kada smo hteli ući ili izaći. Bilo je jako tijesno i zasgušljivo bez vazduha. Ja sam se uplašio kada sam razumijo da spavamo ispod površine mora. Prvih dana smo mirno plovili kraj Jadranske obale. Kada je brod izašao na Grčko more počela je užasna oluja. Ogromni valovi udarali su bez prestanka u bokove broda, naginjali ga na jednu stranu. Dole je bilo strašno tijesno i smrdljivo, imao sam nagon na povraćanje. Nije bilo čistog vazduha. Samo hrabri ljudi bili su na palubi, iako nisam bio ni malo hrabar, bio sam na palubi samo zbog čistog vazduha. Kapetan broda poslao je S.O.S i molio za pomoć. Nismo znali da nas je oluja odnijela čak do Sicilije.

Dva grčka broda koja su nas tražila vratila su se i javili da smo svi stradali. Nakon dosta dana oluja se smirila, mornari su pošistili palubu sve sredili i stavili na svoje mjesto. Naš veliki strah da ćemo se svi utopiti polako je prošao. Na palubi se sve

spremalo za dvije svadbe. Naša Saša i Ervin su bili jedan par od ta dva. Bio sam na palubi pokraj Katje i gledao rabina i slušao neki nerazumljivi jezik.

Poslije podne 25-og decembra na palubi se začulo: "Zemlja, zemlja." Nije bilo kraja veselju. Svi smo bili na palubi i veselo dočekali da vidimo kopno blizu. Uveče smo sa broda već fino videli Haifu, sva osvijetljena i čeka nas. Odjedanput čula se sirena i komanda da siđemo dolje. Sva svijeta na brodu su pogašena i palube su prekrili brezentom. Sutradan smo ustali sigurni da ćemo sići na zemlju, ali našem razočarenju nije bilo kraja kada smo videli da se nalazimo na sredini mora, da nema Haife i da nema kopna. U podne smo ponovo videli Haifu. Brod se usidrio u luci. Svi smo bili na palubi i nismo mogli da skinemo oči sa tog lijepog grada i razmišljali smo šta nas čeka u toj novoj zemlji. Dobili smo divan svijež mirišljavi kruh, koji je bio prava poslastica posle neukusnih biskvita bez soli sa broda i kukuruza, koje smo jeli u Jugoslaviji.

Poslije podne izašli smo sa broda i ušli u autobuse kojim su nas odvezli u mrak. Muci je već bio u Palestini i poznao je put. Zaustavio je naš autobus i doneo nam narandže, koje su divnim mirisom probudile sve. U sred noci stigli smo u Ber Jakov i popadali umorni na madrace, koji su se nalazili na podu u nekim barakama. Sutradan smo vidjeli da se nalazimo u donedavno Engleskim vojnim kampovima. U kišovito, zimsko jutro, svi smo se okupili ispred nekog ureda gde smo morali obaviti birokratske formalnosti.

Neka nepoznata žena pitala me je da li sam ja sin Erne Elazar, odgovorio sam potvrdno. Rekla mi je da imam rođaka koji se zove Dado Elazar i da je on visoki oficir u Izraelskoj vojsci i da živi u kibucu Ein Semer. Ništa nisam zapisao šta mi je rekla, ali sam sve zapamtio. Nije prošlo mnogo vremena kada sam se našao u jednom pobožnom diječijem domu. Pisao sam Dadi u kibuc, molio sam da dođe po mene i da me izvede iz doma, jer Katja i Muci su me definitivno napustili i otputovali u Tangir zauvijek. Nastavio sam da pišem Dadi. Često sam sijedio na mjestu odakle se vidi put kojim se dolazilo prema domu. Vijerovao sam da će doći ako ga čekam.

Jedan dečak i ja pobjegli smo u Tel Aviv i našli upravu organizacije našeg doma. Molili smo sa suzama u očima da nas premeste iz doma u školu da učimo zanat. Oni su nas smirivali i obećavali, ali to se nije desilo.

Jednog dana nakon dvije i po godine Dado je došao. Ja sam ga video na putu, ali nisam imao pojma da on dolazi k meni. Na žalost, on me nije uzeo odmah kao što sam ga molio. Dado se vratio u svoj kibuc, šokiran od priče koju je čuo od mene. Sve je to ispričao svojoj supruzi Talmi. Pošto nije uspeo da me izvadi iz tog doma sa dozvolom on me je jednog dana uzeo bez dozvole i to zauvijek. Bio sam par dana u kibucu kod Dade i sve mi se tamo svidelo, a naročito to kako su dijeca slobodna. Dado me je odveo u Tel Aviv i ostavio na autobuskoj stanici da ga čekam. Imao sam jedan paket sa odijelima, pismima, slikama i album sa markama. Ja sam to ostavio na trenutak da popijem vodu u kiosku. Kad sam se vratio paketa nije bilo. Dado me je zatekao kako plačem, jer ostao sam bez ičega što sam imao.

Toga dana u avgustu 1951. godine u podne stigli smo u kibuc Ruham, gde je počeo novi dio mog života. U kibucu sam našao društvo sa kojima sam posle išao i u vojsku. Bio sam šlan kibuca 6 godina posle vojske i radio sam kao vrtlar i čuvao sam ovce.

1963. godine napustio sam kibuc. Upoznao sam Miru Danilević, sa kojom sam se uskoro oženio. Imamo Ornat, Danu, Vered i Dadu. Danas smo srećni baka i deda sa 12 unučadi.

Godine 1988. otišao sam u Jugoslaviju da tražim tragove mog detinjstva i prošlosti. Saznao sam mnogo o svojoj porodici, nabavio slike i dokumenta o njima.



U Splitu sam sreo časte sestre Ceciliju i Koritas, koje su mene spasile za vrijeme rata sa još šestoro jevrejske djece.

Kada sam se vratio u Izrael potrudio sam se da „Jad Vašem“ sazna za njih i da im dodjeli orden pravednika koje su dobile u Splitu 26 oktobra 1989.godine.



*Kiparski radovi Albahari Alberta Avrahama posvećeni stradalima u Holokaustu*

## Šaul Gatenio

Moj život u Jugoslaviji u vreme Holokausta.

Rođen sam 21.08 .1940 u Beogradu, glavnom gradu Jugoslavije od roditelja Vinke i Leona Gatenio. Kratko vreme po mom rođenju u dom mojih roditelja je primljena Zora Piculin da radi kao moja dadilja. Moji roditelji su sa mnom i Zorom uspeli da pobegnu u Skopje, glavni grad Makedonije, u Jugoslaviji, porodici roditelja mog oca, Saul i Sara Gatenio, sa dva sina i kćerkom Dejzi koja je bila udata i imala sestogodišnju kćer Meri.

Roditelji moje majke, Mika i Zaneta i kćer Renata nisu pobešli sa nama i ne znam kakva im je bila sudbina kada su Nemci okupirali Srbiju u aprilu 1941.

11.03.1943 u jutarnjim satima su Bugari (koji su dobili vlast u Makedoniji) sakupili Jevreje Makedonije u logor fabrike duvana Monopol u Skopju, i sa njima moje roditelje sa mnom i brojnim članovima naše porodice. Zora je oslobožena, jer je postojao doktor koji je posvedočio da ona nije Jevrejka - ona je živela u Ljubljani pre nego sto je došla u dom mojih roditelja. Dr Smiljan Čekada , koji je bio katolički biskup u Skopju, obratio se Bogdanovu, komandantu Bugarske policije, i Viti nemačkom konzulu i rekao da su njihova dela kriminal i po cenu opasnosti po život uspeo je da spase petoro Jevrejske dece, među njima i mene.

Zora je dobila ceduljicu preko lokalnog mladića, izgleda od Dr Čekade, i u njoj je pisalo da bude u bolnici da me uzme od moje majke i pobezne. Majka me je odvela u bolnicu i tamo je bila Zora. Majka me je predala Zori u ruke. Zora se sa mnom popela na brdo Vodno i otišla svojoj drugarici Milici, koja je bila udata i imala tri ćerke. Ona nas je skrila preko noći, a sutradan je poslala svoju ćerku, dvanaestogodišnju Bisticu, u manastir u Skopje da proverii da li sestre pristaju da nas sakriju. Časne sestre su nas primile i skrivale neko vreme u manastiru. Posle kratkog vremena su se bojale da Bugari ne saznaju i poslale su nas u manastir Letnice, koji je na Kosovu. Posle tri dana hodanja po snežnim planinama, gde je postojala opasnost od vukova, stigli smo u manastir i bili tamo do kraja rata.

Letnice je u stvari prijatno selo u prirodi i u njemu velika crkva. Zora i ja smo živeli u maloj kući i kada smo bili tamo sestre su me prevele na hrišćanstvo i naučile molitve. Dok smo bili tamo Zora mi nije rekla da sam Jevrejin od straha da nas ne otkriju. Niti da je cela moja porodica ubijena. To mi je ispričala posle rata u Skopju.

Zora je išla da radi u polju sa konjem i kolima i nekada sam išao sa njom, a bilo je i kada sam ostajao sam kod kuće. Tada su lokalna deca dolazila pokrivena čaršavima i plašila me - strah koga se i danas sećam. Nije bilo straha od Nemaca i Bugara i nije nedostajalo hrane. Na ulazu u našu kuću je bio beton za čišćenje obuće i jednom kada sam bio sam nedaleko od kuće, ugledao sam gusana koji je bio veći od mene i koji me je pojurio. Uplašio sam se i potrčao kući i pao na beton i slomio nos pa sam imao poteškoće sa disanjem. U maju 1945, po završetku rata, vratili smo se u Skopje porodici Biti – Ester, sestra moje bake, njen muž Hananija i ćerka Seli, koji su bili oslobođeni iz Monopola, jer su Jevreji koji su imali papire koji ih povezuju sa Španijom bili pušteni, i porodica Biti je imala te papire pa su oslobođeni.

Porodica Biti me je usvojila i podigla. U decembru 1948. došao sam u Izrael brodom "Kefalos" sa porodicom Biti. Zora je ostala u Jugoslaviji. Svi Jevreji Makedonije i među njima mnogi članovi moje porodice - preko 7200 - nestali su.

U Izraelu sam služio vojsku u inžinjerskim borbenim jedinicama i onda studirao matematiku i fiziku na Hebrejskom univerzitetu i bio sam profesor matematike u srednjoj školi u Jerusalimu.

U mladosti, kada sam imao 21 godinu, počeo sam da trazim Zoru, ali tek 1973, kada sam imao 33 godine, našao sam njenu adresu u Ljubljani. Pozvao sam je da dođe i bude moj gost u novom stanu koji sam kupio. Zora je trebalo da stigne iz Ljubljane u Beograd, glavni grad Jugoslavije, i odatle leti u Izrael, ali letovi su bili puni

hodočasnika i nije bilo mesta. Rođaci Hananije Biti, Oli i Haim iz Kibuc Gata, par koji je dobrovoljno radio u Beogradu sa mladim Jevrejima, pomogao je Zori i našao joj mesto u letu za Izrael. Jako sam se uzbuđio i očekivao njen dolazak, ali Zora nije stigla, jer je izbio Jomkipurski rat i države Afrike i komunističkog bloka su prekinule diplomatske veze sa Izraelom i letovi su otkazani, i Zora nije stigla. Učestvovao sam u Jomkipurskom ratu i bio tamo sedam meseci i noću sanjao da se susrećem sa Zorom. Avgusta 1974. otkovao sam sa prijateljicom kod Zore i uzbuđeno je zagrlilo. Vozom smo otkovali u Skopje. Tamo smo bili nekoliko dana i Zora mi je opisala moje spasavanje, uključujući posetu Letnici.



*Zora Piculin je zasadila drvo u vrtu sećanja u*

*Jad Vašemu*

U leto 1975. Zora je stigla u Izrael i dobila je priznanje Pravednik medju narodima. Doktor Čekada je takodje dobio priznanje, ali sa zakašnjenjem od nekoliko godina.

U septembru 2016. posetio sam Skopje i susreo sam se sa Bisticom. Bistrica je pisac, bila je profesor na univerzitetu, ima 86 godina. Pokazalo se da je napisala knjigu u kojoj piše o meni i mom životu u ratu. Ponovo sam posetio Letnicu, i dobio sam poziv da sa mojom partnerkom promovišem knjigu u Muzeju Holokausta u Skopju.

Ove godine u martu 2017. stigli smo na promociju knjige i učestvovali u ceremoniji, koja se svake godine organizuje u spomen Jevreja Makedonije. Bio je tamo i gospodin Dan Orian, ambasador Izraela u Makedoniji. na omotu knjige je slika mene, dvogodišnjaka u zagrljaju sa mojom šestogodišnjom sestrom od tetke Meri, koja je ubijena u Treblinka.

Moja ćerka Dovrat i unuk Aviv nastavljaju porodično stablo, da se ne prekine.

Predao sam Yad Vashemu 51 stranicu o svojoj porodici, što sam uspeo da sakupim uz pomoć pokojne Seli ćerke mojih usvojitelja, sa kojom sam odrastao kao sa sestrom.



## Dina Stoper

Čežnja za majkom koju nisam imala

Dina Stoper iz porodice Flesh, rođena u Zagrebu od majke Juliske (iz porodice Stein) i Matije Flesh

Dina je imala pola godine kada je ostavljena u kolicima, sa petogodišnjim bratom Danom, na trgu pored manastira, u nadi da će se neko smilovati i spasiti ih. Kada se niko nije pojavio da ih uzme, ljudi iz manastira su ih uzeli k sebi. Roditelji su uhvaćeni i odvedeni u Jasenovac i tamo ubijeni. Dina i Dani su usvojeni od strane dve različite hrišćanske porodice, ali iz istog sela. Po završetku rata ujaci roditelja su našli mesto gde su deca usvojena. Dina je slikala sliku u dubokoj čežnji za majkom, neizlečivoj čežnji, koja ju je pratila ceo život.

